

Łukasz Kozera

**Przemiany społeczno-gospodarcze
w rolnictwie polskim
w okresie przedakcesyjnym
(1990–2004)**

KRAKÓW 2023

RECENZENT

Prof. dr hab. Janusz Sztumski

Dr hab. Marek Robert Delong, prof. PRz

KOREKTA JĘZYKOWA

Magdalena Chlebicka

SKŁAD I OPRACOWANIE GRAFICZNE

Aleksandra Winiarska

PROJEKT OKŁADKI

Maciej Godawa

ISBN 978-83-66445-33-8

Publikacja sfinansowana przez Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Copyright by AT Wydawnictwo & Author

All rights reserved

AT Wydawnictwo

www.atwydawnictwo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Wprowadzenie	9
Przesłanki do podjęcia zagadnienia	10
Przegląd literatury	12
Problem badawczy i hipoteza	14
Przyjęta metodologia i struktura	16
1. Wspólna polityka rolna – konstrukcja i założenia społeczno-gospodarcze	19
1.1. Wspólna polityka rolna UE – pojęcie i geneza	19
1.2. Cele wspólnej polityki rolnej	21
1.3. Rodzaje i instrumenty wspólnej polityki rolnej	24
1.4. Rozwój wspólnej polityki rolnej	29
2. Zmiany w polskim rolnictwie i na obszarach wiejskich w okresie transformacji ustrojowej (1990–1998) – przedpole negocjacji	45
2.1. Kontekst gospodarczy transformacji i pierwsze zmiany w polskim rolnictwie	45
2.2. Transformacja społeczna na obszarach wiejskich w pierwszych latach przemian	53
2.3. Przemiany ekonomiczne	62
2.4. Przemiany strukturalne	71
3. Przygotowanie do akcesji do Unii Europejskiej w kontekście polskiego rolnictwa i obszarów wiejskich	89
3.1. Wyzwania polskiego rolnictwa w obliczu planowanej akcesji	89
3.2. Bariery ekonomiczno-społeczne i finansowe w dostosowaniu polskiego rolnictwa do UE	98
3.3. Produkcja rolna w Polsce w okresie przedakcesyjnym	101
3.4. Przebieg negocjacji akcesyjnych dotyczących przyjęcia zasad Wspólnej Polityki Rolnej	108
3.5. Procesy dostosowawcze	113
3.6. Przemiany w obrocie ziemią rolną	125
3.7. Przemiany w zakresie produkcji roślinnej	130
3.7.1. Rynek zbóż	143
3.7.2. Rynek owoców i warzyw świeżych	145

3.7.3. Rynek przetworów owocowo-warzywnych	146
3.7.4. Rynek skrobi ziemniaczanej	147
3.7.5. Rynek tytoniu	148
3.7.6. Rynek cukru	149
3.8. Przemiany w zakresie produkcji zwierzęcej	151
3.8.1. Rynek mleka	152
3.8.2. Rynek mięsa	154
3.9. Przemiany w zakresie środków produkcji	156
3.9.1. Rynek nawozów mineralnych	156
3.9.2. Rynek środków ochrony roślin	157
3.10. Wdrożenie unijnej polityki rozwoju obszarów wiejskich	158
3.11. Rozwój ekologicznej produkcji rolnej w okresie przedakcesyjnym	164
4. Otoczenie sektora rolniczego i jego przemiany w okresie transformacji oraz okresu przed akcesją do UE	169
4.1. Rolnicze spółdzielnie produkcyjne	172
4.2. Grupy producentów rolnych.	176
4.3. Samorząd rolniczy po 1989 roku	180
4.3.1. Izby Rolnicze	180
4.3.2. Działalność Związków Rolników, Kółek i Organizacji Rolniczych.	185
4.4. Działalność Organizacji Kółek Rolniczych po 1989 roku	186
5. Wpływ przemian społeczno-ekonomicznych w rolnictwie w okresie przedakcesyjnym na jego rozwój w okresie 2004–2010	193
5.1. Ekonomiczne skutki akcesji do UE w sektorze rolnictwa w Polsce	193
5.2. Wpływ akcesji do UE na produkcję rolną	198
5.3. Strukturalne efekty akcesji do UE w sektorze rolnictwa w Polsce	205
5.4. Bilans członkostwa Polski w UE dla polskiego rolnictwa i obszarów wiejskich, w krótkim okresie po akcesji – do 2010 roku	210
5.4.1. Wskaźniki produkcyjne	213
5.4.2. Wskaźniki strukturalne	221
5.4.3. Wskaźniki dotyczące środków produkcji	225
5.4.4. Wskaźniki społeczno-ekonomiczne	228
5.5. Indeks bilansu polskiego rolnictwa w okresie 2000–2010	230
Zakończenie	237
Bibliografia	241
Spis tabel, wykresów i rysunków	259

Wykaz skrótów

BSW Bezpośrednie subwencje wyrównawcze
CBOS Centrum Badania Opinii Publicznej Społecznej
EBOR Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju
EFRG Europejski Fundusz Rolny Gwarancji
EFROW Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich
EOiGR Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej
EWG Europejska Wspólnota Gospodarcza
FEPOGA Fundusz Europejski Pomocy dla Gospodarki Rolnej
GATT Układ Ogólny w Sprawie Cel i Handlu
GPR Grupy Producentów Rolniczych
IACS Zintegrowany System Zarządzania i Kontroli
IERiGŻ Instytut Ekonomiki, Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
ISIC Międzynarodowa Klasyfikacja Rodzajów Działalności
JAE Jednolity Akt Europejski
JRE Jednolity Rynek Europejski
KGW Koło Gospodyń Wiejskich
KZRKiOR Krajowy Związek Rolników, Kółek i Organizacji Rolniczych
NPK Zużycie nawozów mineralnych azotu- fosforu- potasu
OECD Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju
PAOW Program Aktywizacji Obszarów Wiejskich
PPGR Państwowe Przedsiębiorstwo Gospodarki Rolnej
PGR Państwowe Gospodarstwo Rolne
PHARE Pomoc dla Przebudowy Gospodarki Polski i Węgier
POM Państwowe Ośrodki Maszynowe
PRL Polska Rzeczypospolita Ludowa
PZPR Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
RP Rzeczypospolita Polska
RSP Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne
SAPARD Specjalny Przedakcesyjny Program na Rzecz Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich SAPARD
TFUE Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej
TUE Traktat o Unii Europejskiej
UE Unia Europejska
UKiE Urząd Komitetu Integracji Europejskiej
WPR Wspólna Polityka Rolna
WTO Światowa Organizacja Handlu
ZSiK Zintegrowany System Zarządzania i Kontroli
ZSL Zjednoczone Stronnictwo Ludowe

Wprowadzenie

Przemiany gospodarcze dokonujące się w Polsce w latach 90. ubiegłego wieku zmieniły diametralnie zasady funkcjonowania rynku rolnego. Zarówno koszty, jak i korzyści wynikające z tego procesu można rozpatrywać w dwóch płaszczyznach: skali makro – dotyczącej gospodarki ogólnopaństwowej, oraz mikro – z punktu widzenia pojedynczego gospodarstwa rolnego. Inaczej ogląd sytuacji w polskim rolnictwie będzie przedstawiać się z biura w ministerstwie rolnictwa, a inaczej u konkretnego gospodarza w polu. Pierwszy ogląd jest z założenia szeroki, oparty o informacje przekazywane z agend pośrednich, gdzie czynnik ludzki zanika, a pojawiają się liczby i wskaźniki. Drugi jest zindywidualizowany, stanowi ogląd na własne gospodarstwo, ziemię uprawną, plony, budynki gospodarcze, maszyny czy zwierzęta gospodarskie.

Nie inaczej przedstawia się obraz sytuacji dziejowej związanej z wejściem Polski do Unii Europejskiej, kiedy działania na poziomie centralnym, np. negocjacje, wpływały bezpośrednio na uwarunkowania prowadzenia gospodarstwa w obliczu nowej rzeczywistości społeczno-ekonomicznej. Bez wątplenia można przyjąć, że polskie rolnictwo w okresie od 1990 do 2004 przeżyło co najmniej dwie niekrwawe rewolucje, związane najpierw z przemianami w obliczu transformacji ustrojowej i gospodarczej, a następnie z procesami dostosowawczymi w obliczu planowanej akcesji do UE. Polskie rolnictwo doznało swego rodzaju szoku, po czym jeszcze w procesie głębokich przemian stanęło w obliczu kolejnego wyzwania, którego wiele gospodarstw rolnych nie przetrwało.

W momencie powstawania książki – rok 2023, czyli na rok przed 20. rocznicą wstąpienia Polski do Unii Europejskiej – nasuwa się wiele pytań o podsumowanie, bilanse, a nawet wczesne refleksje historyczne. Warto te pytania zadać również w przypadku polskiego rolnictwa i obszarów wiejskich.

Trudno wskazać odpowiednie ramy czasowe, aby dokonać jednoznacznej odpowiedzi na tak zadane pytanie. Rolnictwo polskie w drugiej dekadzie XXI wieku jest już w dużej mierze rolnictwem dojrzałym, osadzonym silnie w strukturach unijnych, które wywalczyło swoją pozycję w UE, bardzo często jakością

produktów oraz przystępną ceną. Na uwagę zasługuje w szczególności krótki okres po 2004 roku, w którym przemiany w rolnictwie w dużej mierze mogły być wywołane zmianami wprowadzonymi w procesie akcesji. Przemiany w polskim rolnictwie wpłynęły na jego „wyniki”, należy jednak zadać pytanie, na które dokładnie, w jakim stopniu i czy zmiany te można uznać za prorozwojowe np. do wzrostu produkcji czy wydajności. W całej monografii wstąpienie Polski do UE traktuje się jako zmienną niezależną, czynnik zmiany. By móc zweryfikować, czy okres przed akcesją, czyli od 1990 do maja 2004, był istotnie znaczący, podjęto próbę wnikliwej analizy tego przeszłego stanu rzeczy.

Przesłanki do podjęcia zagadnienia

Dziedzina rolnictwa, problematyki wiejskiej, a także polityki rolnej, jest obszarem szczególnie silnego ścierania się wartości i interesów. Sfery ekonomii, polityki i kultury są tu w szczególny sposób przemieszane i wzajemnie powiązane, a próby rozpatrywania problemów z poszczególnych tych sfer w całkowitej izolacji od pozostałych prowadzić muszą do niedopuszczalnych uproszczeń i nieporozumień.

Stan finansów publicznych państwa polskiego, w tym zwłaszcza rosnące obciążenia obsługą długu wewnętrznego i zagranicznego, oraz potrzeby innych działów gospodarki wskazywały, że już w 1994 r. jako kraj osiągnęliśmy maksymalny możliwy do zrealizowania przez finanse publiczne poziom wsparcia dla rodzimego rolnictwa. Wyższy transfer środków do rolnictwa byłby możliwy tylko przez obciążenie konsumentów wyższymi cenami produktów rolnych. Wspomniany poziom wydatków budżetowych na rzecz rolnictwa był także bliski poziomowi absolutnie niezbędnemu, czyli minimalnemu. W tym aspekcie można przytoczyć dwa argumenty: jeden natury ekonomicznej, drugi socjalnej.

Argument ekonomiczny związany jest z przeświadczeniem, mającym wsparcie w doświadczeniach innych krajów, że rolnictwo nie je w stanie dokonać głębokiej restrukturyzacji i modernizacji, wykorzystując wyłącznie własne zasoby finansowe, a polskie rolnictwo taką restrukturyzację i modernizację musiało przejść. Okres transformacji pokazał, że zdecydowana większość polskich gospodarstw rolnych nie tylko nie miała środków na rozwój i modernizację, ale wręcz nie była w stanie zapewnić reprodukcji prostej i utrzymać produkcji nawet na dotychczasowym poziomie. Po dostosowaniu się do zmniejszonego popytu na produkty rolne gospodarka weszła w fazę niedoboru netto krajowej produkcji żywności. Taka sytuacja wymagała uruchomienia środków zaradczych,